

INDUSTRIËLE ARCHEOLOGIE : EEN WETENSCHAP

door René De Herdt
Wvd. Stadsarchivaris, Gent

De term industriële archeologie vindt men voor het eerst vermeld in het begin van de vijftiger jaren in Engeland. Hij werd in 1955 gelanceerd door een classicus aan de universiteit van Birmingham in een artikel van *The Amateur Historian*. Daarin werd gepleit voor het behoud van de talrijke interessante monumenten die nog herinnerden aan de industriële revolutie.

Een hele schare *amateurs* liep weldra warm voor het behoud van industriële relictten en zelfs academici, die oorspronkelijk vanop enige afstand de evolutie gadesloegen, bogen zich meer en meer over dit boeiend en vrijwel onbetreden terrein.

In de meeste westerse landen schoten de verenigingen voor industriële archeologie één na één uit de grond. Ook de overheid begreep hier en daar dat ze zich voor dit onderwerp diende te interesseren. Vooral in Engeland, maar kort daarop ook elders, werden acties voor het behoud van industriële monumenten op touw gezet en musea opgericht, waarin bedreigde industriële voorwerpen werden ondergebracht.

Het belang van de industriële archeologie en haar ontwikkelingsmogelijkheden verschillen begrijpelijkerwijze van land tot land, en zelfs van gewest tot gewest. Het is duidelijk dat landen waarvan de economie in de 19de eeuw sterk op de landbouw gericht was, heel wat minder te bieden hebben dan landen met een sterk ontwikkelde secundaire en tertiaire sector. Hetgeen niet uitsluit dat de gemechaniseerde landbouw ook tot het studieveld van de industriële archeologie behoort.

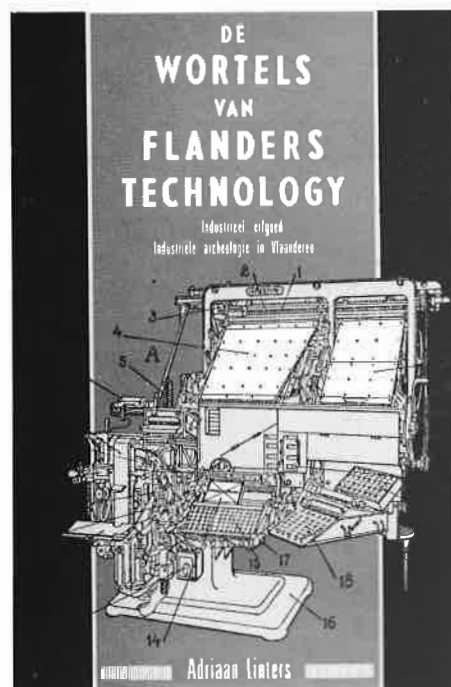
Ook in België vindt de industrieel-archeoloog een interessant werkgebied. In het begin van de 19de eeuw was ons land immers, na Groot-Brittannië, het tweede geïndustrialiseerde land ter wereld. Vele Vlaamse steden en zeker Gent, speelden bij de toepassing van technische nieuwigheden en uitvindingen zelfs een eersterangsrol.

Ook nu nog herinneren talrijke gebouwen en relictten in Vlaanderen aan de eerste en de tweede industriële revolutie : vroegere vlas- en katoenbedrijven, stationsgebouwen, gashouders, watertorens, winkelgalerijen, beluiken en directeurswoningen...

Ongetwijfeld speelt, om het succes van de industriële archeologie te verklaren, het heimwee naar het vertrouwde, goed berekenbare en duidelijk omvatbare een belangrijke rol. De derde industriële revolutie met zijn elektronische relais in plaats van mechanische oplossingen, met zijn gevaren van kernenergie en biochemische vervuiling, heeft blijkbaar ietwat te bruusk zijn intrede gedaan.

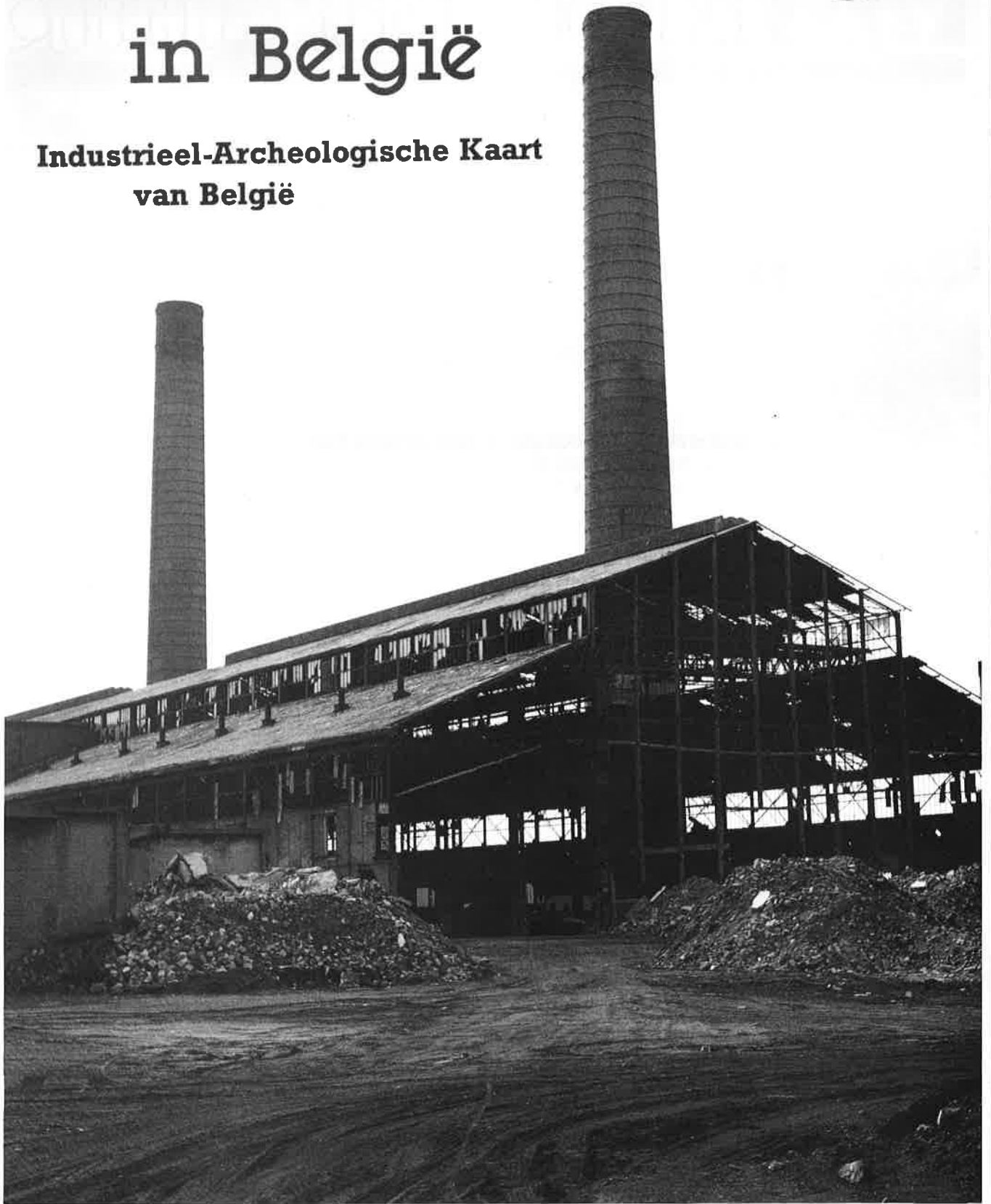

Recente publicaties brengen de studie der industriële archeologie in Vlaanderen op internationaal peil. De inventaris : "Industriële archeologie in België", een M.I.A.T.-uitgave, bracht daarenboven voor het eerst een keuze van ons industrieel erfgoed op kaart, per provincie.

Industriële Archeologie in België

**Industrieel-Archeologische Kaart
van België**

In contrast daarmee geldt, als symbool van de door de mens volledig in de hand gehouden kracht, de glimmende, vertrouwd naar olie en vet ruikende en in ieder geval gesmeerd lopende stoommachine.

Vooraf in Engeland heerst er een echte rage voor alles wat maar iets met stoom te maken heeft.

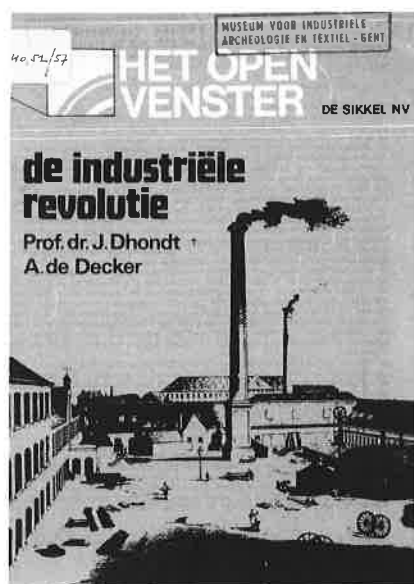
Kan deze nostalgie zeker niet geloofwaardig worden, toch overheerst bij vele industrieel-archeologen gelukkig de wetenschappelijke interesse. De weerslag hiervan vindt men onder andere terug in bekende tijdschriften over deze wetenschappelijke discipline, zoals het Engelse *Industrial Archaeology*, *The Journal of the Society for Industrial Archaeology* of zoals het *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur* voor Vlaanderen, om over de vele monografieën, tentoonstellingscatalogi, boeken en regionale of lokale tijdschriften nog maar te zwijgen.

Hoe dan ook, de cultuurhistoricus van de volgende eeuw zal een flinke kluif hebben aan het fenomeen *industriële archeologie* : het ontstaan, de groei, de ontwikkeling tot wetenschap, de talrijke realisaties ...

Een belangrijk aspect in de ontwikkeling van de industriële archeologie van eenvoudig onderzoeksveld, met de bedoeling de industriële relictten te vrijwaren, tot een als volwaardig beschouwde wetenschap is een *sluitende definitie*. En daarmee gaat ook de afbakening gepaard van het wetenschappelijk territorium en het verkrijgen van een eigen identiteit.

Eminente vlaamse wetenschappers trachtten in de loop der jaren 1970 de industriële archeologie als nieuwe wetenschap voor ons land te definiëren. Onbetwiste wegbereiders voor de studie van de industriële cultuur waren Dr. Georges van den Abeele, Prof. Dr. Jan Dhondt, Prof. Dr. Roland Baeten, Prof. Marinette Bruwier.

De in de loop van de jaren zestig en in het begin van de zeventiger jaren geformuleerde definities poogden het onderzoeksveld van de industriële archeologie duidelijk te beperken. De industriële archeologie was zeker niet gelijk te stellen met het onderzoek naar gelijk welke industriële activiteit door de eeuwen heen. Maar toch was de nieuwe discipline ook geen 'archeologie' van de industriële periode. Om het probleem van de definitie te ontwijken opteerde men voor nogal lapidaire bepalingen zoals *de industriële archeologie wordt gezien als een culturele archeologie van de 19de en het begin van de 20ste eeuw of als de studie van de materiële cultuur van de industriële periode*.

In hun vaagheid - want welke betekenis schuilt er achter de termen 'industriële periode', 'materiële cultuur', 'culturele archeologie' ? - voldeden deze lapidaire bepalingen helemaal niet als definitie, doch accentueerden zelfs de nood aan een sluitende wetenschappelijke omschrijving. De moeilijkheid lag niet zozeer in het opstellen van een eerste benadering, als wel in het vinden van een sluitende en wetenschappelijke onberispelijke bepaling, in een ondubbelzinnige terminologie, die niet enkel op theoretisch vlak voldeed, maar waarnaar de veldwerkers en de industrieel-archeologen zich ook in de praktijk zouden kunnen richten.

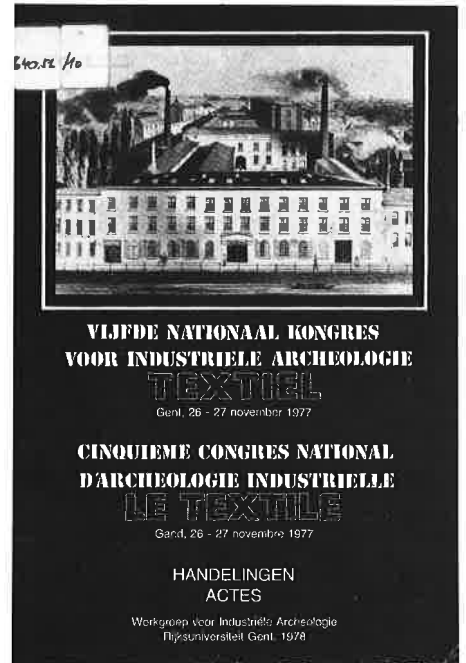
Tijdens een internationale bijeenkomst, gehouden in 1978 in Zweden, kwam men tot een eerste werkdefinitie. De industriële archeologie werd namelijk gezien als een consistent wetenschappelijk werkterrein dat de materiële infrastructuur der industriële periode in zijn zeer brede realisaties en zijn maatschappelijke context omvat en dat een totaliteit vertoont wat betreft het onderwerp (de totale vroegere industriële maatschappij), wat betreft bronnen en heuristiek, wat betreft methoden en aanpak.

Alleen reeds doordat deze werkdefinitie internationaal werd aanvaard, betekende ze een belangrijke stap naar een persoonlijk gezicht, naar een eigen identiteit. Toch bleef ze erg defectief, vooral omdat de bij de definiëring gebruikte termen te vaag bleven en op verschillende manieren geïnterpreteerd konden worden.

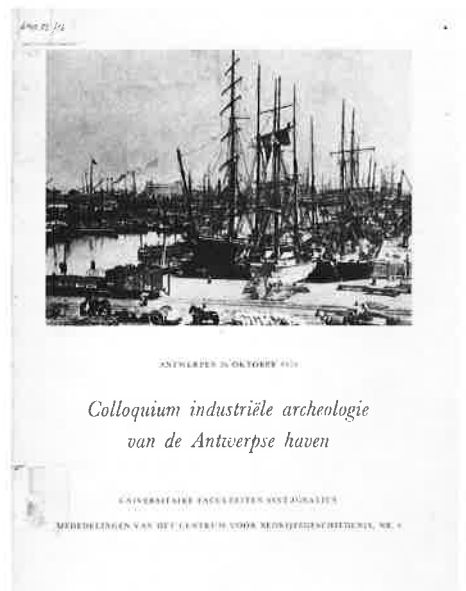
Meer dan gelijk welke andere wetenschap is de industriële archeologie vreemd aan boekenwijsheid en al te theoretische beschouwingen. Vandaar dat de discussie over de definitie weldra luwde en in de schaduw kwam te liggen van de praktische zorg van het industrieel erfgoed. Dit erfgoed immers, voortdurend bedreigd, noodzaakte tot concrete tussenkomsten en een realistisch beleid.

Dag na dag immers werd en wordt een gedeelte van het industrieel patrimonium door de slopershamer in elkaar gebeukt en archieven uit bedrijven naar de verbrandingsinstallatie of naar de papierversnipper afgevoerd. Productiemachines worden als schroot verkocht of verscheept naar de derde wereldlanden. Daarom vindt men de industrieel-archeoloog onophoudend in de weer met de inventarisatie, de studie, het behoud, de herwaardering en het opnieuw in gebruik nemen van de relictten uit de industriële periode.

Het komt ons logisch voor dat de industriële archeologie in Engeland, het eerste geïndustrialiseerd land ter wereld, ontstaan is. Heel wat minder vanzelfsprekend is het dat deze wetenschap in België slechts schoorvoetend en met heel wat hoogten en laagten van de grond kwam. België was nochtans het land dat in de periode van de eerste industriële revolutie Engeland op technisch gebied van zeer nabij volgde. De eerste aanzet tot de industriële archeologie in België werd gegeven in de zestiger jaren door de publicatie van enkele artikels over het beoefenen van deze wetenschap in het buitenland. De eerste, nog bescheiden stappen tot het in de praktijk brengen van deze discipline in eigen land zijn eerst te bemerken in het begin van de jaren zeventig. In Vlaanderen gebeurde dit aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van de Gentse Rijksuniversiteit waar, aan het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis in 1971, een Werk-

Als geïsoleerde initiatieven werden in de jaren 1970 in Vlaanderen toch reeds enkele congressen rond bepaalde deelaspecten van de industriële archeologie gehouden. Ter gelegenheid van haar eerste lustrum in november 1977 ging het nationaal I.A. congres door te Gent, met als thema "Textiel".

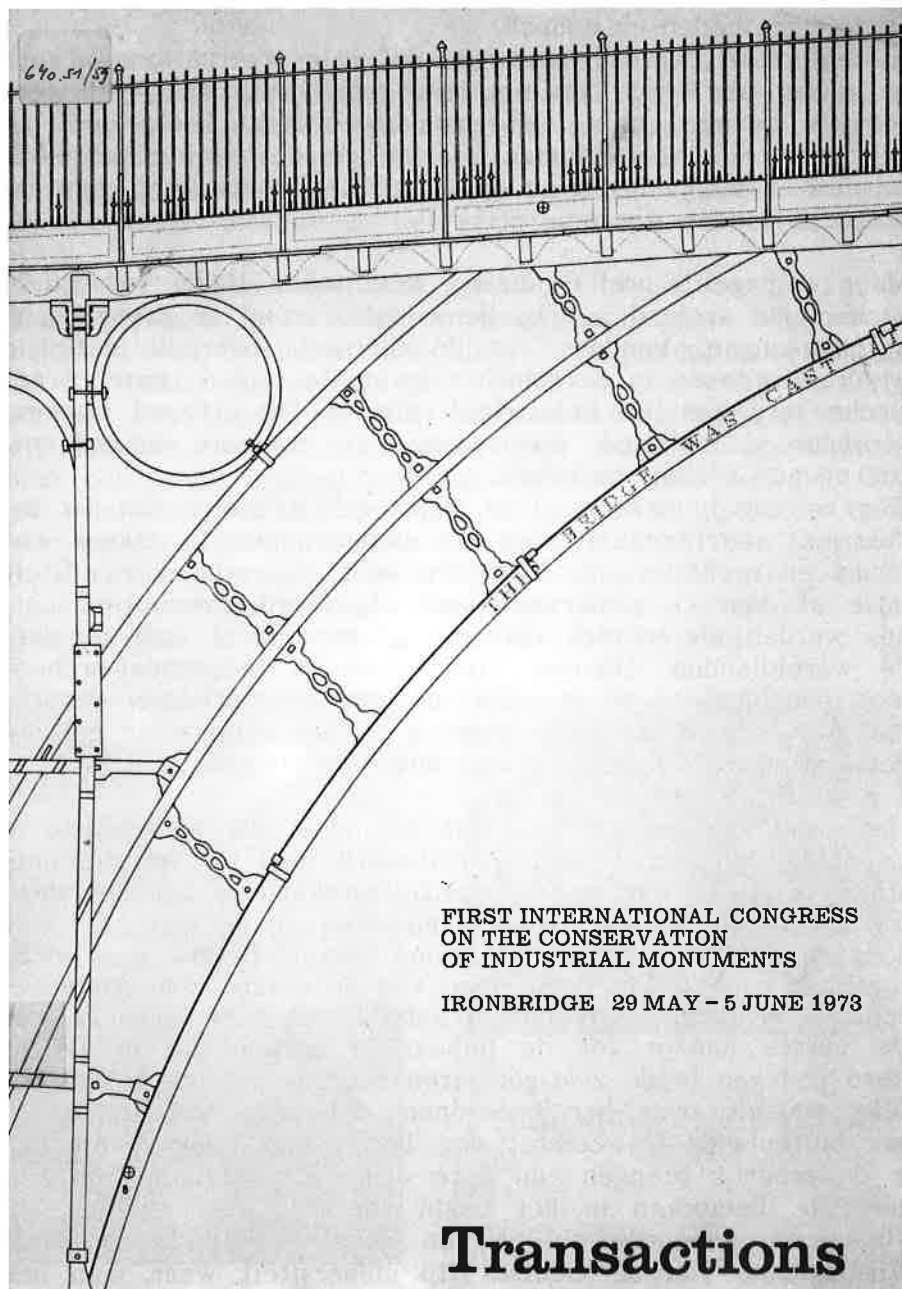
groep voor Industriële Archeologie tot stand kwam. Door de uitgave van een nieuwsbrief werd gepoogd alle geïnteresseerden rond dezelfde tafel te verenigen. De Werkgroep kwam ook op voor instandhoudingswerkzaamheden in de voormalige kartonfabriek *Cartonnerie Winderickx* te Alseberg. Tevens zou ze in 1978 instaan voor een gedetailleerde studie van het fenomeen der Gentse beluiken. Dit gebeurde in opdracht van het stadsbestuur dat deze vorm van 19de-eeuwse arbeidershuisvesting, met het oog op de herwaardering ervan, wetenschappelijk liet onderzoeken op het gebied van kunsthistorische en industrieel-archeologische waarde.

Van 1973 greep in Ironbridge (Telford, Shopshire), één der bakermatten van de Industriële Archeologie in Engeland, het eerste internationaal congres plaats met als onderwerp : behoud en restauratie van "monumenten der industrie".

België was daarop nog niet officieel vertegenwoordigd.

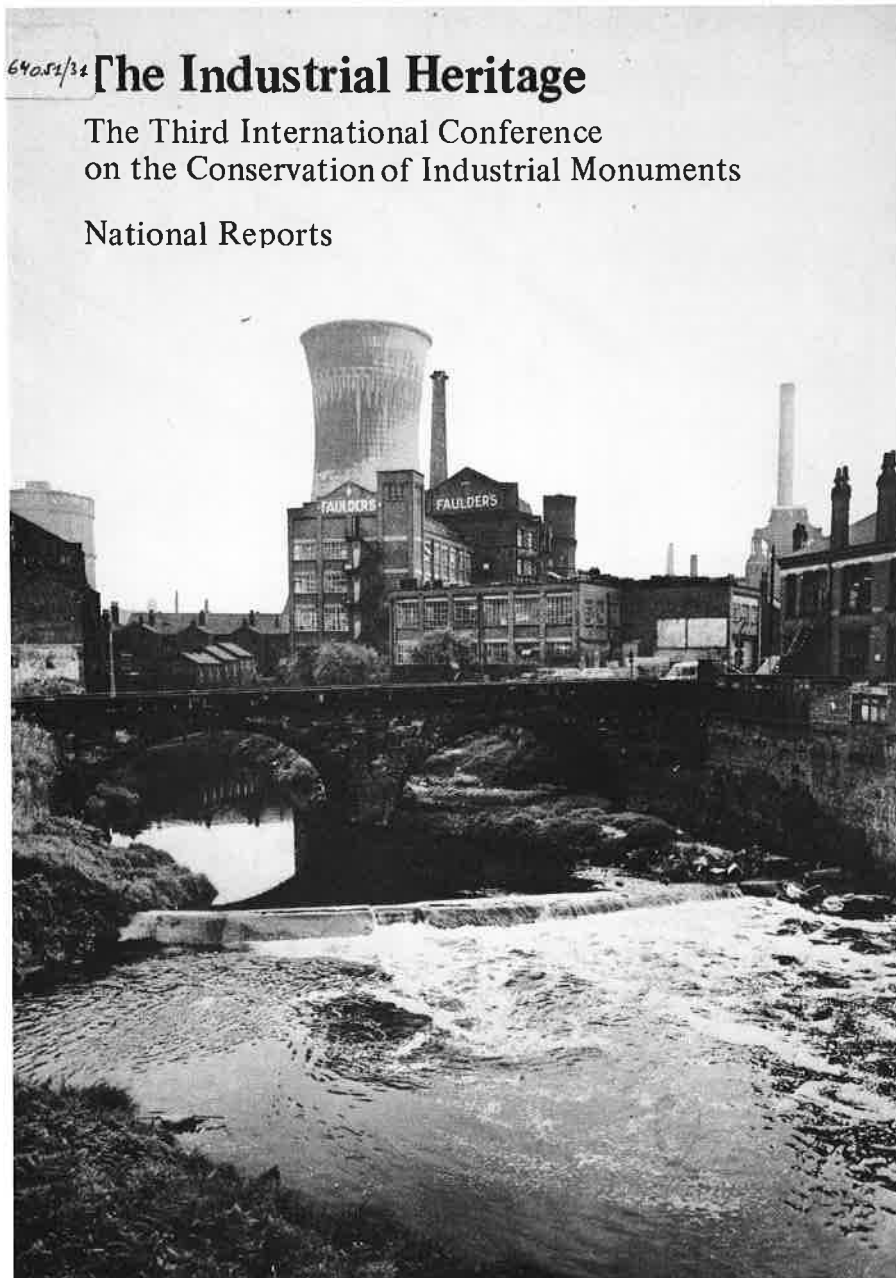
In 1975 het tweede ICCIM te Bochum (Duitsland) was dit wel het geval, met Dr. Georges Van den Abeele en op het derde congres te Stockholm (1978) bestond de Vlaamse delegatie bestaande uit Luc Cocquyt en Adriaan Linters (RUG).

Scandinavië maakte van de gelegenheid gebruik, haar beleid i.v.m. de industriële archeologie vast te leggen. Iets wat België, in tegenstelling met talrijke andere landen, nog moet ontberen.

Ondertussen was ook aan andere universitaire instellingen de belangstelling voor deze jonge wetenschap gegroeid. Met hulp uit financiële en industriële middelen kwam weldra een *Centrum voor Industriële Archeologie* tot stand dat in 1975 naar het publiek toekwam met de innoverende tentoonstelling *En toen kwam de machine. Ontmoeting met de Industriële Archeologie*. Deze tentoonstelling wordt algemeen beschouwd als de echte doorbraak van de industriële archeologie in België.

Deze doorbraak betekende ook het sein tot de stichting van

In december 1977 wijdde het tijdschrift : "Bouwkundig Erfgoed in Vlaanderen", opgericht ter gelegenheid van het -monumentenjaar 1975 door de Rijksdienst voor Monument- en Landschapszorg, een speciaal nummer aan het industrieel erfgoed in het algemeen, en in Vlaanderen in het bijzonder.

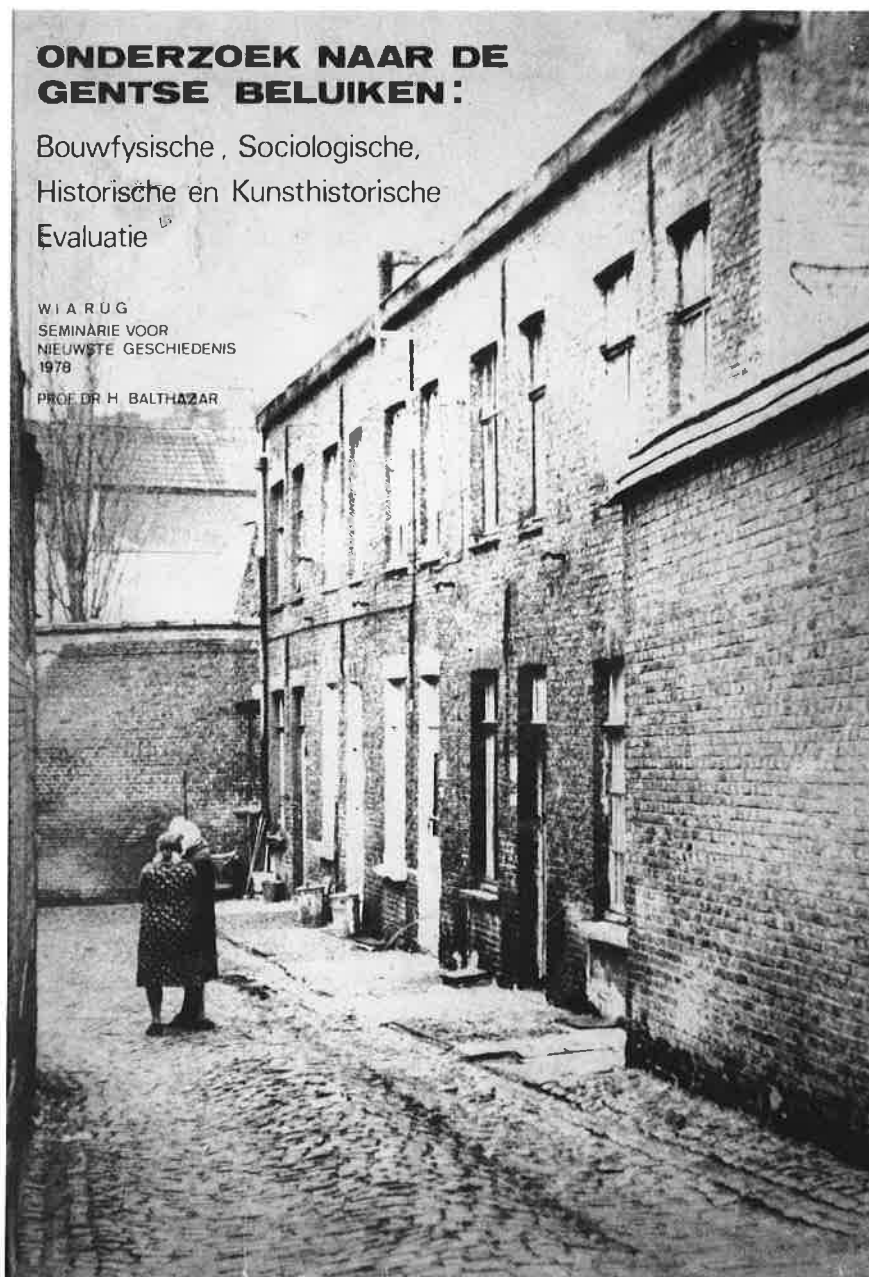

Eén van de voornaamste publicaties van de Werkgroep voor Industriële Archeologie der Rijksuniversiteit Gent (W.I.A.R.U.G.) opgericht in 1971 bij het Seminarie voor Nieuwste Geschiedenis, onder impuls van Prof. Dr. Jan Dhondt en de huidige Gouverneur der provincie Oost-Vlaanderen, Prof. Dr. Herman Balthazar, was het "Onderzoek naar de Gentse Beluiken" (1978), opgesteld door een multi-disciplinair team.

heel wat werkgroepen en verenigingen die zich op een beperkt, soms ook op een ruimer terrein van de industriële archeologie waagden.

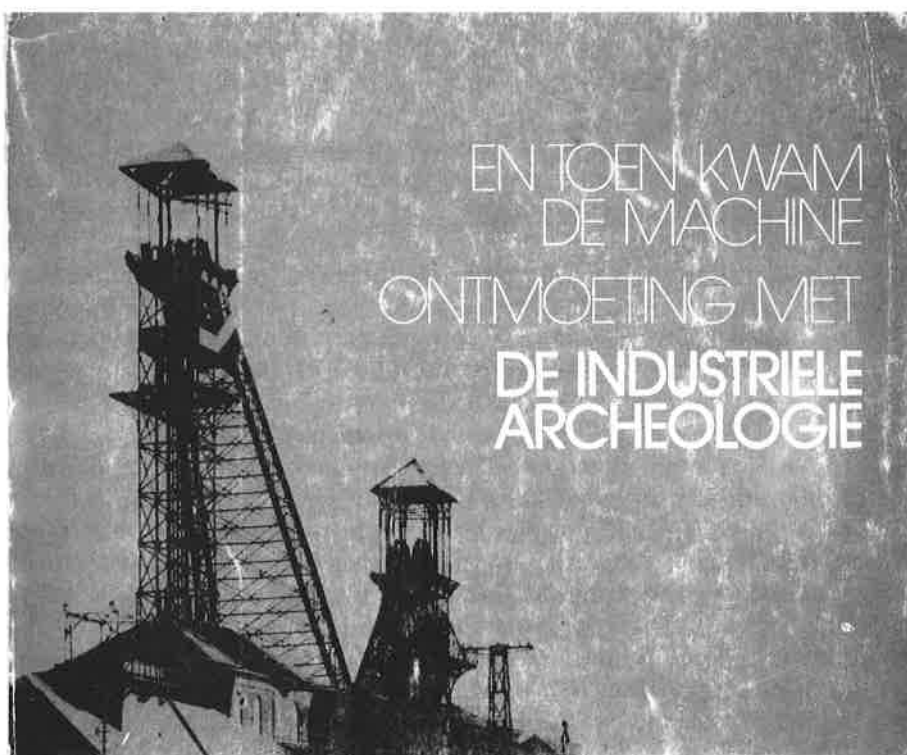
In vele gevallen zetten zij zich in voor het behoud van een industrieel gebouw of van een site met industrieel-archeologische waarde. Zij stonden daarbij niet altijd alleen. Ook de overheid toonde belangstelling voor het behoud van het industrieel cultuurpatrimonium.

Volgens de wet van 7 augustus 1931 op het behoud van monumenten en landschappen kunnen gebouwen die in historisch, artistiek of wetenschappelijk opzicht van nationaal belang zijn beschermd worden. Een hele reeks wind- en watermolens, maar ook industriële gebouwen werden op basis van deze wet als monument beschermd.

Deze wet, die geldig blijft voor de Brusselse agglomeratie en voor de bescherming van landschappen, werd op 3 maart 1976 bij Koninklijk Besluit aangezuiverd door het *Decreet tot bescherming van monumenten, stads- en dorpsgezichten*. Hierin staat dat deze ook om reden van hun industrieel-archeologische waarde kunnen gerangschikt worden.

Totaal afzonderlijk daarvan dient het *Decreet houdende bescherming van het roerend cultureel patrimonium* vermeld (Executievebesluit van 17 november 1982). Het betreft alle roerende voorwerpen of verzamelingen in particulier of in overheidsbezit, niet onroerend door bestemming, die onder andere om reden van hun industrieel-archeologische waarde voor rangschikking in aanmerking komen.

Dit laatste decreet vond echter nog geen echte toepassing. Het ontbreekt nog aan de nodige uitvoerings- en procedurebesluiten.

Eén van de moeilijkste en meest delicate opdrachten opdat een voormalig industrieel gebouw zou voortbestaan, is het vinden van een zinvolle functie. Zowel in het binnen- als in het buitenland deed men op dit vlak reeds ervaringen. Fabrieksgebouwen werden omgevormd tot woonappartementen, markthallen werden theaters. Maar de meest logische oplossing voor een bedrijfsgebouw is het opnieuw tekenen van een bedrijfsfunctie : als stapelplaats, als bureel, voor de productie...

Een zeer belangrijke rol in het behoud van het roerend industrieel erfgoed wordt vervuld door de musea, meer bepaald deze die zich in de sector van de industriële archeologie bewegen. Men kan ze kortweg industriemusea noemen.

Met steun van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid en het Gemeentekrediet van België kon het groot publiek voor het eerst kennis maken met het industrieel erfgoed en de industriële archeologie. In 1975-1976 ging nl. de eerste grote overzichtstentoonstelling in België door, : "En toen kwam de Machine-Ontmoeting met de Industriële Archeologie".

De tentoonstelling (met dezelfde inrichtende maatschappijen) : "De Industrie in België 1780-1980", vormde daarop, ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van België een logische aanvulling.

België telt een aantal tijdschriften die het globaal industrieel erfgoed op een degelijke wijze naar het groot publiek toe vertalen. Voor Brussel bestaat sinds 1986 "Les Cahiers de la Fonderie". In Wallonië verschijnt sedert enige jaren de periodiek "Patrimoine Industriel" (van de A.S.B.L. Patrimoine Industriel Wallonië-Bruxelles, uit Liège).

Niet elke verzameling technische of industriële voorwerpen mag men zomaar tot een industriemuseum uitroepen. Deze verzameling dient aan welbepaalde voorwaarden te voldoen. Een industriemuseum kan omschreven worden als een permanente instelling in dienst van de gemeenschap en haar ontwikkeling, toegankelijk voor het publiek, niet gericht op het maken van winst, die industriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert en hierover informatie verschaft voor doeleinden van studie, educatie of genoegen.

De verwerving van industriële voorwerpen en machines, de conservatie ervan, het wetenschappelijk en technisch onderzoek en vooral het tentoonstellen plaatsen de musea gericht op het industrieel erfgoed voor zeer specifieke vraagstukken. Alleen reeds de omvang van een grote spinmachine bijvoorbeeld brengt problemen met zich mee van plaatsing en opstelling. En om een dergelijke machine zinvol aan het publiek te tonen, moet ze opnieuw aan het draaien worden gebracht.

Anders dan in kunstmusea vormt het esthetische of zelfs de originaliteit niet noodzakelijk het doorslaggevend argument om tot de verwerving van een voorwerp over te gaan. Van groter belang is in hoever het object typisch is voor de industriële periode of representatief voor een industrieel-archeologisch fenomeen.

Overigens dient een industriemuseum niet enkel machines te verzamelen of zich toe te spitsen op het productieproces. Ook grondstoffen, afgewerkte producten, plannen, schilderijen, verkoopscatalogi, reclamepanelen en allerlei documenten kunnen een noodzakelijk onderdeel van de collectie vormen. Deze collectievorming gebeurt vanzelfsprekend niet in het wilde weg, maar in functie van de basisoptie van het museum. Sommige musea zullen de nadruk leggen op het wetenschappelijk informatieve, andere zijn meer educatief gericht. Dikwijls richten ze zich tot één bepaalde sector zoals de alcoholnijverheid, de textielindustrie, de tabaknijverheid, de scheepvaart.

Andere dan weer pogen een totaalvisie te geven op de industriële maatschappij zelf.

In verband met de collectievorming is het zeker te betreuren dat in België of in Vlaanderen niet meer systematische inspanningen werden gedaan om tot een snelinventaris te komen in verband met het roerend industrieel erfgoed. Voor industriemusea is het immers belangrijk te weten welke industriële voorwerpen nog op de markt kunnen komen. Zij kunnen er dan rekening mee houden bij de museumopstelling, onderlinge afspraken maken over de opportuniteit van de verwerving en tevens de nodige financiële middelen voorzien.

Museumstukken zijn vaak zeldzaam en duur ! Dit geldt ook voor industriële musea. Auto's van vóór 1914 zijn werkelijk onbetaalbaar geworden. De old-timerrage van de talrijke verzamelaars is hier niet vreemd aan. In vele andere gevallen daarentegen is zo'n overvloed van industrieel materiaal aanwezig dat selectie hoe dan ook noodzakelijk is. Niet de aankoop prijs vormt dan de financiële moeilijkheid die overwonnen moet worden, maar wel de kosten voor demontage, transport, stapelen, hermonteren en didactisch presenteren voor het publiek. Reeds van bij de demontage van een machine moet het technisch en wetenschappelijk onderzoek worden gestart. De werking van een machine dient nagegaan.

Technische handboeken, constructietekeningen en plannen kunnen heel wat verduidelijken. Het kan nuttig zijn de werking op beeldband vast te leggen of door het interviewen van de meestergast of de arbeiders het fijne van de productietechnieken te achterhalen.

De industriemusea lenen zich overigens uitstekend om de bezoeker op een actieve manier bij het museumgebeuren te betrekken. Men kan er terecht in werkateliers waar, met de inzet van vrijwilligers, machines worden gerestaureerd en aan het draaien gebracht.

In dit verband dienen de zogenaamde 'museumlijnen' vermeld, waar vroegere spoorwegtrajecten door liefhebbers hersteld en berijdbaar gemaakt worden voor oude locomotieven.

Het zou onjuist zijn te menen dat enkel de industriemusea over collecties beschikken die van belang zijn voor de industriële archeologie. Vele instituten, bedrijven, laboratoria, scholen, verenigingen zonder winstoogmerk en privé-verzamelaars bezitten technische verzamelingen die voor collecties in musea niet hoeven onder te doen: elektrische lampen, bankbiljetten en effecten, fietsen en rijkwielen, industrieel landbouwalaam, fotoapparatuur, affiches, schilderijen met de industrie als onderwerp, enz.

De industriële archeologie heeft de laatste vijftien jaar de belangstelling voor allerlei technische collecties doen toenemen.

Vele museale initiatieven zijn juist dankzij de impuls van de industriële archeologie tot stand gekomen, zoals bijvoorbeeld het *Museum voor Industriële Archeologie en Textiel* te Gent, het *Museum 1000 stoomwielen* te Wingene, het *Stedelijk Museum voor de Geschiedenis van de textiel* te Ronse, het *Energiea-Museum voor het Industrieel Erfgoed* van Ebes te Gent, het bakkerij- en stoommuseum *De Bakkersmolen* te Essen, 't *Geleeg Steenbakkerijmuseum* van de Rupelstreek te Rumst, het *Bocholter Brouwerijmuseum* te Bocholt en het *Nationaal Jenevermuseum* te Hasselt, naast vele andere. Deze musea geven nu op hun beurt aan de industriële archeologie belangrijke impulsen.

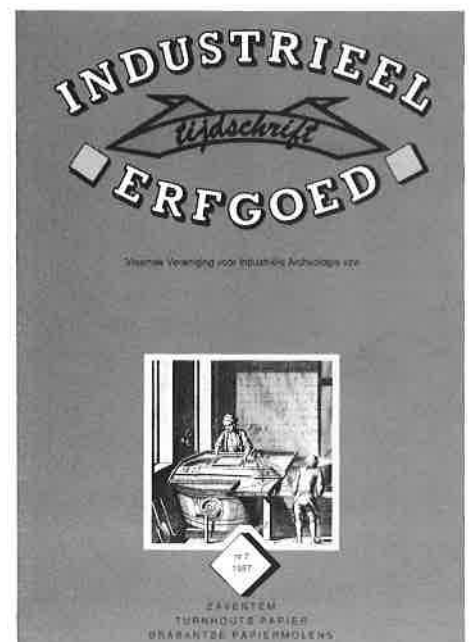
Besluitend kan men stellen dat de industriële archeologie een nog zeer jonge wetenschap is. Ze ontstond in de vijftiger jaren in Engeland en heeft zich daarna vrij snel over de westerse landen verspreid. In België kwam ze eerder schoorvoetend van de grond.

In het begin van de jaren zeventig ging, naast de verkenning van het terrein, de aandacht naar een aantal theoretische aspecten, onder meer naar een sluitende definitie. De theoretische discussies luidden langzamerhand en werden in de schaduw gesteld door de noodzaak in de praktijk op te treden daar waar het voortbestaan van gebouwen, machines en documenten met belangrijke industrieel-archeologische waarde in gevaar kwam. Dankzij de industriële archeologie kwamen vanaf omstreeks 1975 verscheidene industriemusea tot stand. Ook de wetgeving ter bescherming van waardevolle relictten uit de industriële periode werd ondertussen aangepast.

Het is immers dit industrieel erfgoed, afkomstig van twee industriële revoluties, dat ons een breder en nauwkeuriger inzicht geeft in het ontstaan en de groei van de huidige industriële maatschappij.

De Vlaamse tegenhanger van "Patrimoine Industriel", het Tijdschrift Industrieel Erfgoed (Gent), van de vzw Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie, is - na een afwezigheid van bijna vijf jaar - terug boven water gekomen. Oudste vertegenwoordiger in deze reeks is het rijk geïllustreerd "Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur" van de vzw, Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel (Gent), dat sedert maart 1983 driemaandelijks verschijnt.

HUN WERK HUN LEVEN

GETUIGENISSEN UIT DE GENTSE
TEXTIELWERELD 1900-1950

Eén der eerste praktische realisatie in Vlaanderen, steunend op de uit Engeland overgenomen "oral history"-technieken, was de tentoonstelling "Hun werk. Hun leven. Getuigenissen uit de Gentse textielwereld 1900-1950", uitgewerkt door het Gents Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (1980-1981).

Het M.I.A.T. zou trouwens in Vlaanderen de gangmaker blijven voor de mondelinge geschiedenis, met drie congressen rond dit thema, welke plaatsgrepen in 1981, 1982 en 1983.

Daarnaast is de toepassing van mondelinge geschiedenis een constante in de jaarlijkse tentoonstelling van dit Gents museum.

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel

De illustraties bij dit artikel werden geput uit de rijke bibliotheek van het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent.

MONDELINGE GESCHIEDENIS

Colloquium 17 januari 1981

Handelingen

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel

MONDELINGE GESCHIEDENIS

Colloquium 27 februari 1982

Handelingen

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel

MONDELINGE GESCHIEDENIS

Handelingen
Derde Colloquium 30 oktober 1983

Museum voor Industriële Archeologie en Textiel